

Teória, polémia, megértés

In memoriam Bányai János
(1939–2016)

Februárban búcsúztunk dr. Bányai Jánostól, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanárától, az irodalomtudóstól, kritikustól, a szerkesztőtől, meghatározó jelentőségű tanulmányok és tanulmánykötetek szerzőjétől... És sorolhatnám tovább, de felsorolni is sok, mennyi mindennel foglalkozott a tanári oklevele megszerzése óta eltelt több mint fél évszázadon át. Pedig ez a felsorolás nagyon is felületes, elnagyolt, hiszen első nekifutásban nem tér ki a részletekre, az árnyalatokra. Például arra, hogy Bányai János a feketicsi általános iskola, majd a szabadkai gimnázium elvégzését követően előbb a szerb, majd 1959-től a Sinkó Ervin vezetésével újonnan indított Magyar Tanszék hallgatója volt, ahol 1963-ban tanári oklevelet, 1974-ben pedig doktori címet szerzett, s szabályosan végigjárta azt az egyetemi pályát, amely az itt foglalkoztatottak útvonala: volt tanársegéd (épp Sinkó Erviné), docens, egyetemi rendkívüli, majd rendes tanár, 1993-tól nyugdíjba vonulásáig pedig tanszékvezető.

Egy élet(mű), egy szakmai pálya értéke az árnyalatok sokféleségében és gazdagságában rejlik. Bányai János tanári pályáját nemcsak az említett (azt is mondhatnám: szokványos) fokozatok rajzolják ki, hanem sok irányba vezető vendégtanári útjai is: volt a zombori Tanítóképző Kar, az újvidéki Színművészeti Akadémia, a belgrádi Filológiai Kar Hungarológia Tanszékének (itt tanszékvezető is volt), de Széchenyi professzori ösztöndíjjal a szegedi, akkor még József Attila Tudományegyetemnek is vendégtanára. Mint ahogyan szerkesztői-főszerkesztői pályája is rendkívül árnyalt: míg fiatal korában, 1962 és 1966 között az *Indeks* című szerb nyelvű egyetemista lap, később, 1967 és 1969 között az *Új Symposion*, 1976 és 1984 között a *Híd* főszerkesztője – ahogyan a Forum Könyvkiadónak is a 80-as években előbb igazgató-főszerkesztője, majd a kiadóház vezérigazgatója volt, végül pedig tanszékvezetőként a 90-es évek elejétől a tanszék tudományos éle-

tének szervezője és tudományos kiadványainak (a *Hungarológiai Közlemények*, a *Tanulmányok*, a *Bibliográfiai Füzetek*) felelős szerkesztője.

Ahogy Szenteleky Kornél és Szirmai Károly folyóiratukkal, a *Kalanyával* az élen a jugoszláviai magyar irodalom új állami keretek közötti megteremtésén fáradoztak a két világháború között, Bányai János ahhoz a korosztályhoz tartozott, amely a maga módján szintén a kezdetekhez kötődött. Igaz, a megváltozott vagy inkább megváltoztatni kívánt körülmények között másféle kezdetekhez: az irodalom autonómiájáért küzdő, újonnan alakult, Sinkó Ervin vezette Magyar Tanszék első korosztályának tagjaként azokhoz, akik a 60-as években előbb a *Symposion* (1961–1964) című melléklet, majd a 60-as évek második felétől az ebből önálló folyóirattá vált *Új Symposion* lapjain a neoavantgárd jegyében radikális módon igyekeztek újragondolni a vajdasági magyar irodalom és kultúra kérdéseit – egyben az egyetemese magyar irodalom egészének viszonylatában is vonzó irodalmi centrummá varázsolva térségünket. S ebben Bányai János kritikusként, folyóirat- és antológiaszerkesztőként (gondoljunk csak a Bosnyák Istvánnal közösen válogatott és szerkesztett *Kontrapunktra*) lényeges szerepet játszott, akárcsak később *Híd*-szerkesztőként, szellemi azilumot teremtve a Magyarországon publikálási lehetőség nélkül maradt szerzők számára, vagy a szerb irodalom értékeinek prezentálása terén.

Nem véletlen hát, hogy e szellemi, valamint irodalomtudományi tevékenységét értékelve két akadémia – a magyarországi Széchenyi Irodalmi és Művészeti, valamint a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is – tagjainak sorába választotta.

*

Mikor és hol talákoztam először Bányai János névvel, szövegeivel, személyével? Még egyetemista korom előtt, valahol a 70-es évek elején. Első emlékeim közé a Magyar Szó jól szerkesztett, *Kilátó* című irodalmi mellékletében, többnyire hétről hétre publikált kritikái tartoznak, amelyekben többek között – miként a *Hungarológiai Közlemények*be a 70. születésnapja alkalmából írott bevezető tanulmányomban fogalmaztam meg – „megteremti az »egyszóval« nevű, egy mondatba sűrített, tömény bírálat műfaját”. Körülbelül ebben az időszakban futottam rá egy fényképre a *Képes Ifjúságban*, amelyen az akkor még egyetemista Danyi Magdolnának adja át a Sinkó-díjat. Ez – leellenőrizhető a lexikonban – 1973-ban volt, én magam pedig valahol a gimnáziumi éveim közepe táján jártam. Akkoriban, egészen pontosan egy évvel korábban, 1972-ben jelent meg Bányai János tanulmánykötete, *A szó fegyelme*, amelyben többek között Füst Milán, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Tandori De-

zső költészetéről olvashatók tanulmányok. Igazából ebből a kötetből ismertem meg a tanulmányíró és irodalomkritikus Bányai Jánost – a kötetbe foglalt írásai által pedig az említett szerzők költészetének főbb poétikai vonásait. És az egész kötet csak líráról szólt, ami olvasóként is, szerzőként is már akkor a legfőbb műnemem volt! (Előző, egyben első tanulmánykötetéhez, az 1964-ben megjelent *Bonyolult örömhöz* később, már egyetemista éveimben jutottam hozzá a tanszék könyvtárában, s utólag, mintegy pótlólag olvastam el.) Némi bizalmas hangnembe váltva (bár Bányai János nemigen kedvelte a bizalmaskodást, sőt következetesen tartózkodott tőle) azt is mondhatnám, hogy épp ez a kötet, *A szó fegyelme* váltotta ki bennem, az akkoriban még csupán tanulmány- és kritikaolvasóban a Bányai-szövegek iránti, máig tartó empátiát, hiszen akkoriban a korosztályom irodalom iránt érdeklődő tagjai is Weöres, Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes (meg Nagy László és Juhász Ferenc) versein nevelkedtek. Talán az sem véletlen, hogy irodalmi tanulmányokat és kritikákat tartalmazó első kötetem (*Ezredvégi megálló*, 1998) élére többek között Füst Milán- és Nemes Nagy Ágnes-verselemzések, valamint Weöres Sándor- és Marsall László-kötekekről írott kritikák kerültek. Ugyanakkor – ezúttal némi személyes dimenzióba váltva (Bányai János a személyességet sem kedvelte, a személyeskedést még kevésbé, következetesen a távolságtartás híve volt) – a saját első tanulmány- és kritikakötetem, valamint az ő első tanulmánykötetének megjelenési évét születési éveinkhez viszonyítva, nem tudom megkerülni a nagy időbeli különbségre vonatkozó tény: milyen fiatal, mindössze 25 éves volt, amikor első tanulmánykötetét publikálta!

Néhány évre rá következtek az egyetemi éveim, amikor már „élőben”, tanárként is megismerhettem Bányai Jánost. De már a tanszék első óráira is úgy mentem, hogy tudtam, Bányai tanár úr órái a legjobbakká közé tartoznak.

*

A 70-es évek a vajdasági magyar irodalom elméletében és kritikai recepciójában a strukturalizmus évei voltak. Alaposan megtanultunk a szöveggel bánni, s az alapstúdium, később pedig magiszteri stúdiumaink Bányai-óráin folyamatosan alapos tájékoztatást kaptunk a legújabb irodalomelméleti kiadványokról: Umberto Eco, Propp, Uszpenszkij, Bahtyin könyveiről, hol magyar, hol szerb fordításban. Vershelyzet, versláb, nyitott mű, szűzsé, nézőpont, polifon regény – ezek voltak első szakmai eszközeink, szempontjaink a szövegmegközelítéshez, szövegértéshez.

*

Közben következett a többi Bányai-kötet, a *Kilátóban*, folyóiratokban, tudományos kiadványokban publikált és tudományos tanácskozásokon elhangzott szövegek gyűjteményes kötetei: a *Könyv és kritika I.* (1973) és *II.* (1977), a *Talán így* (Könyv és kritika III., 1995), a *Kisebbségi magyaróra* (1996), a *Hagyománytörés* (1998), a *Mit viszünk magunkkal?* (2000), az *Egyre kevesebb talán* (2003), *A védett vesztes* (Kisebbségi magyaróra II., 2006), *A felfedező* (Tollvonások Bori Imre arcképehez, 2009), majd a három zárómű, a *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)* (Könyv és kritika IV., 2010) és az *Író(k), könyv(ek), prózá(k)* két vaskos kötete (A–K. *Könyv és kritika V.*, 2014, valamint L–ZS. *Könyv és kritika VI.*, 2015). A kötetek e hosszú sorához (az előbb említett első kettőt is ide számítva 14 szerzői kötetből áll e sor) megjegyzésként annyit fűznék, hogy a kiadások évszámait, a kötetek megjelenési éveit szemlélve szembeötlő egy rövidebb, majd egy hosszabb, majd két évtizednyi időszakot felölelő intervallum. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy a kötetpublikációk folyamatában mi okozhatta Bányai János kritikusi, tanulmányírói pályáján a rövidebb, majd hosszabb idejű elhallgatást. Mi történhetett a *Bonyolult örömök* (1964) és *A szó fegyelme* (1972) megjelenése között eltelt nyolc, s mi a *Könyv és kritika II.* (1977) és a *Talán így* (Könyv és kritika III., 1995) megjelenési éve közé ékelődött, majd két évtized között? Az első, rövidebb időintervallumot valószínűleg Bányai doktori értekezésének előkészületei és írása, valamint a tanársegédi pályára való felkészülés tölthette ki, míg a második, a kötetkiadások között eltelt, mintegy 18 évig tartó időintervallum a *Híd*-főszerkesztői teendők, valamint a Forum Könyvkiadó, majd a kiadóház vezetői megbízatásának időszaka. Mivel Bányai János e megbízatások ideje alatt sem hagyott fel egyetemi óráinak megtartásával, a könyvkiadó s a kiadóház vezetése s az ezekkel párhuzamosan folytatott egyetemi tanári praxis nyilvánvalóan nem kedvezett a tanulmányírói-kritikusi gyakorlat folyamatos művelésének.

Tanársegéd koromban egy szemeszeteren át Füst Milán líráját tanítottam – azét a Füstét, akinek, saját bevallása szerint, nem életrajza, hanem munkarajza van. Ha végigtekintünk Bányai János olvasmányain, feltűnő, hogy a lírában, ebben az egyébként személyes műnemben sem a személyest, nem a szubjektív, hanem az objektív lírikusokat kedvelte. Közöttük épp Füst Milánt, akinek költői szemléletéről máig kiadatlan (!!!) doktori értekezését (*Füst Milán költészetének struktúrája*) írta, s amelyből az általam tartott Füst Milán-stúdium során Bori Imre Füst-monográfiája (l. *Az avantgarde apostolai*) mellett bőven merítettem. Bányai ebben az értekezésében a célba vett költő „rég” és „új” költeményei, valamint e két nagy versvonulat közé ékelődött, mintegy három és fél évtizednyi időbeli kihagyás, a versírás e hosszú ideig elhúzódó szünetelése kapcsán a Füst-versek

„első és második hullámá”-ról ír. S mintha ő maga is kedvelt költőjének a példáját követte volna – akarata ellenére is –, hiszen Bányai János irodalomtudósi pályáján is kijelölhető a tanulmány- és kritikakötetek e két, „első és második hulláma”.

Hivatásszerűen, főállásban az ún. „joghurtforradalom” táján került újra vissza a tanszékre, ahol hamarosan (nyugdíjba vonulásáig) tanszékvezető tanár lett. Körülbelül ettől az időszaktól kezdődően indul Bányai tanulmány- és kritikaírói gyakorlatának „második hulláma”, amelynek első szintézise, immár a „harcos”, radikálisan újat hirdető symposionista múlt lezárásaként, az 1995-ben megjelent *Talán így*, amelyben a szerző hivatásbeli, olvasói-kritikusi ars poeticájának legfőbb vezérszavait a Rónay György kritikaírói praxisából kiemelt *megértés* és *talán* paradoxonon alapuló fogalmainak holdudvarában jelöli ki. *Bányai János említett s az ezt követő újabb öt kötetében publikált (tehát nagy vonalakban a múlt század 90-es éveit és az ezredforduló között írott) tanulmányaiban, kritikáiban rendkívül érzékeny kérdéseket vetett fel a másodmodern, a hagyomány, a szövegköziség és a posztmodern irodalom vonatkozásában – nagyjából egy időben Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Szegedy-Maszák Mihály stb. ez idő tájt megjelent tanulmányköteteteivel.*

Ahogy pedig szaporodtak a kötetek, szaporodtak a díjak is: a Kritikusok díja (1972), a Szenteleky-díj (1975), az Alföld-díj (1993), a három Híd-díj (1995, 1998, 2000), Az Év Könyve-díj (1999), A Komlós Aladár-díj (2000), a József Attila-díj (2001), a Pro Literatura-díj (2001), a Nemes Nagy Ágnes-díj (2003), a Déry Tibor-díj (2007). Eddig követhető a sor, melynek további alakulását s az adatok pontosságát egy újabb lexikonkiadás tudja majd felfedni. Az ezeket követő évek során ugyanakkor szaporodnak a nevek és az elolvasott könyvek száma is: elképesztő névsor az egyetemes modern, a kortárs magyar és szerb irodalom köréből, elképesztően sok olvasmány. A pályája elején a *Kilátóba* „heti kritikákat” író szerző (olvasó) pályájának végén az Újvidéki Rádió *Szempon*t című irodalmi műsorában hente kritikát beolvasó szerzővé (olvasóvá) lesz.

*

„Olvasás- és írásfüggő volt Bori Imre élete” – írta Bányai János Bori-nekrológiájában, mintha Bori Imre szellemi arcképének megrajzolásakor a magáét is ott rejtegetné a másik portréja alatt.

Mi, kisebb léptékű olvasótudói *talán* egyszer majd időt szakítunk rá, hogy újra elővegyük és újraolvassuk Bányai János *szépirodalmi* „zsengéit” is: *Alarc felett a nyári nap* című novelláskötetét és *Súrlódás* című regényét a 60-as évekből, a nálunk jóval fiatalabb olvasók pedig az e szövegekkel való

első találkozásuk során *talán* választ kaphatnak majd arra vonatkozóan, honnan eredeztethető Bányai János kritikáinak és tanulmányainak esszé-szerű, „szépirodalmias” beszédmódja. *S talán* egyszer majd napvilágra kerülnek és olvashatóvá lesznek azok az éveken (évtizedeken?) át titokban, az íróasztal fiókjában rejtegetett *novellák* is, amelyekről Bányai János időnként szóbeli interjúiban tett talányos említést.

*

„Úgy kell írni, jegyzetelni, de olvasni is, mintha a mostani az utolsó írás, az utolsó feljegyzés, az utolsó olvasmány lenne” – írta egy *Litera*-naplóban 2011-ben. Vajon mi volt Bányai János utolsó olvasmánya, feljegyzése? Erre már nem derül fény, mint ahogyan sok mindent nem fedett fel magáról sem, legfeljebb közelebbi (baráti) környezete számára. „Csak semmi tisztán személyes, csak semmi magánéleti” – írja ugyanabban a *Litera*-naplóban, kedvenc objektív lírikusainak nyomába szegődve.

*

Volt olyan, hogy Bányai-iskola. Volt Bányai-féle mérce is, magas léccel, sokan le is verték a lécet, sokan dühösek is emiatt. És volt olyan, hogy Bányai-tanszék, ahol jó volt lakozni. Ezek közös nevezője a szakma ismeretében és a hivatás komolyságában határozható meg. Továbbá – hogy kedvenc fogalmainak némelyikét idézzem – a *teóriában* és *polémiában*.

A közös konferenciázásokon túl ezt kaptuk Bányai Jánostól, egykori tanárunktól, kollégánktól szellemi útravalóként. Ezt visszük magunkkal. Valami tartósat, ami velünk és a miénk marad. A könyveibe zártan, könyvespolcunkon, karnyújtásnyira íróasztalunktól. S hogy – kontrasztként, mint afféle nem objektív lírikus – mégis és mindennek ellenére valami személyessel zárjam szövegem: látnia kellett volna, hogy a világhálóra felkerült fényképei – többnyire ezek is konferenciákról, irodalmi találkozókról és rendezvényekről készültek, egy *munka*-s nem egy *életrajz* dokumentumaiként –, valamint a róla és a vele történekről szóló tudósítások hány fiatal, középkorú és idősebb értelmiségit, irodalmárt, volt tanítványt, gyakorló tanárt, író, irodalomtörténészt vagy csak irodalom iránt érdeklődő személyt tereltek egészen spontánul egy virtuális közösségbe, határoinkon belül és kívülről. Bányai János könyvein túl ezt a (nemcsak földrajzi) határokon átívelő szellemi közösséget és tágasságot hagyta ránk. Köszönjük, Tanár Úr.

Harkai Vass Éva
2016. febr. 23.–márc. 17.